

Гороть Алла Миколаївна

кандидат юридичних наук

доцент кафедри конституційного,

адміністративного та фінансового права юридичного факультету

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Прокопчук Катерина Миколаївна

аспірант юридичного факультету

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

РОЛЬ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ У ФОРМУВАННІ ДОГОВІРНОЇ БАЗИ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Дослідження історичної спадщини свідчить, що політико-правова історія двох держав – України і Польщі, як і українсько-польські відносини взагалі, мають багатовікову історію. Численні джерела (українські і польські вказують на те, що формування в IX ст. Руської (Української) і Польської (П'ястівської) держав було закономірним явищем не тільки внаслідок тих суспільних державотворчих процесів, що відбулися на їх землях, але й у результаті неперервного активного спілкування між ними на засадах тогочасного міжнародного права і законодавчих актів, що народжувалися у ході такої взаємодії. В даному підрозділі ми ставимо за мету підтвердити таку закономірність найбільш характерними прикладами із тисячолітньої історії українсько-польських взаємин, які в ряді випадків мали доленосне значення й у загальноцивілізаційному поступі людства.

Перша спроба українсько-польського порозуміння на державному рівні була зроблена аж у 1920 р. Головну роль у цьому повинен був відіграти українсько-польський союз – договір, що був укладений у Варшаві в ніч з 21 на 22 квітня 1920р. Він мав на меті відновити незалежність України, що відповідало національним інтересам Польщі, як це вважав Юзеф Пілсудський, хоч далеко не всі в державних і політичних колах Варшави розуміли це саме так. Щоправда, спроби такого порозуміння робилися майже з перших днів відновленої у листопаді 1918 р. Польської держави й утвердження в Києві наприкінці цього ж року влади Директорії на чолі з Симоном Петлюрою [1, с. 53–56].

Слід зауважити, що Польща була десятою країною у світі, яка 26 жовтня 1918р. визнала УНР [2, 44–45]. Саме це сприяло зростанню уваги українських дипломатів до сусідньої Речі Посполитої. Керівні кола УНР на той час почали усвідомлювати, що треба будь-що досягти союзу з Польщею, оскільки і воювати з нею немає сил, і головна небезпека незалежності України виходить не із Заходу, а зі Сходу. Проте відносини між обома державами залишалися вкрай напруженими та непростими і, в першу чергу, через невіршеність проблеми польської меншини, а головне – територіальних проблем [3, с. 63; 4, с. 182–190].

Питання східних кордонів Польщі у першій половині 1919 р. було в центрі уваги великих держав. Франція дотримувалась пропольських позицій, розглядаючи останню як “санітарний кордон” від більшовицької Росії. Натомість ряд діячів

Великої Британії, зокрема Д. Ллойд Джордж, засуджували польський експансіонізм, розглядаючи таке стримування як обмеження французької переваги на континенті. В. Вільсон висунув принцип самовизначення кожної національності, обіцяючи працювати в Америці над українським питанням [5, с. 26–29].

25 червня 1919 р. Верховна Рада Паризької конференції ухвалила рішення передати Східну Галичину під тимчасове управління Польщі за умови надання їй автономії й проведення плебісциту. 21 листопада Верховна Рада затвердила Статут для Східної Галичини [6, с. 48–51]. Вона оголошувалась підмандатною територією Ліги Націй, а Польща отримувала мандат на управління нею впродовж 25 років за умови запровадження автономії з окремим сеймом, судівництвом, військом. 2 грудня Верховна Рада прийняла ще одне рішення, яке встановлювало кордон етнічного розмежування між поляками, українцями та білорусами. Він проходив по лінії Буг – Пінськ – Німан. Пізніше її назвали лінією Керзона (Д. Керзон – міністр закордонних справ Великобританії – А.О.) Ухвала забороняла полякам творити адміністрацію на схід від цієї лінії. Польський уряд виступив з опротестуванням цього рішення й проігнорував його.

Одночасно з травня 1919 р. точилися таємні переговори з представниками УНР щодо умов польсько-українського союзу. Умови співпраці диктувала польська сторона. Українська делегація погодилась з втратою Галичини і Західної Волині. Після цього відкрився шлях до союзу двох далеко не рівноправних партнерів. На першій конференції 11 березня 1920 р. порушувалось питання про визнання з боку Польщі незалежності УНР та чинності її уряду. Польща ж, приступаючи до переговорів з УНР, мала дещо іншу мету – відвоювати свої “історичні права”, заявляючи про дезанексію територій, які входили з 1772 р. до складу Російської імперії [7, 88–90]. За дорученням С.Петлюри дипломатична місія УНР у Варшаві тривалий час вела переговори з польським урядом про формування спільного антибільшовицького фронту в Україні.

Варшавська угода була оформлена двома основними документами – Політичною Конвенцією між Польщею і Україною (21 квітня 1920 р.) і Військовим договором Директорії з урядом Польщі (24 квітня 1920 р.). Головні пункти Варшавського договору були такі:

- 1) польський уряд визнавав право Української Народної Республіки на незалежне існування на території в межах, які будуть означені договорами УНР із сусідами, при цьому, Польща визнавала Директорію та Головного отамана С.Петлюру за найвищу владу в УНР;
- 2) кордони між УНР та Польщею встановлювались вздовж р. Збруч, а далі – кордоном між Австро-Угорщиною і Росією; східним адміністративним кордоном Рівненського повіту на р. Прип'ять до її гирла. Детальний опис кордонів повинна зробити спеціальна українсько-польська комісія;
- 3) Польща визнає за УНР територію до кордонів 1772 р;
- 4) польський уряд зобов'язується не укладати жодних міжнародних угод, шкідливих для УНР. Те саме зобов'язується УНР;
- 5) національно – культурні права забезпечуються для обох національностей;

- 6) аграрна реформа в Україні буде розв'язана конституантою;^{*}
- 7) укладається військова конвенція;
- 8) угода залишається і не може бути опублікована без згоди обох сторін;
- 9) угода вступає в силу негайно після її підписання

Військовий договір Директорії з урядом Польщі підписали представники збройних сил генерал-хорунжий В.Сінклер і підполковник М.Дідковський (УНР) та майор В. Славек і капітан В. Єнджевич (РПП). Польські й українські війська проголошувалися союзниками у майбутніх бойових операціях. При цьому, однак, обумовлювалося загальне керівництво всіма спільними діями з боку “начальної команди польських військ”. Вона ж мала керувати всіма залізничними коліями на окупованій території, визначати у необхідних випадках співвідношення української валюти до польської тощо. Український уряд брав зобов'язання забезпечити польську армію продуктами, вдаючись за потреби до реквізицій у населення. Польська сторона зобов'язувалась за змогою зберегти українські частини як цілісні бойові одиниці, не розпорошуючи їх серед своїх військ, а також забезпечити зброєю, амуніцією, обмундируванням та іншим спорядженням три українські дивізії[8, с. 48–49].

Як ми вважаємо, з точки зору міжнародного права даний договір можна кваліфікувати як такий, в якому домінувала традиційна польська конституційна практика, спрямована на забезпечення, в першу чергу, територіальної цілісності своєї держави і, по можливості, розширення її за рахунок сусідніх територій, та й взагалі деяка польська “зверхність” на правах так званого “старшого брата”. Свідченням цього може бути й велика невідповідність у військових званнях між українськими і польськими військовиками при підписанні Військового договору.

Хоч Польща й відмовлялась від претензії щодо розширення своєї території до кордонів Речі Посполитої 1772 р., проте ця відмова мала скоріше символічне значення. Галичина одержала статус “міжнародної території”. Кордон між Польщею та УНР встановлювався по лінії, яку вже зайняли війська Пілсудського. Таким чином, у межах Польщі залишилися Холмщина, Підляшшя, Посання і Лемківщина, Західна Волинь і частина Полісся по Збруч і Горинь, і вся Галичина. Та, власне, й сам С. Петлюра зрікся на користь поляків 162 000 км² української території з населенням майже 11 млн. осіб – територія, яка щодо величини вчетверо перевищила державну територію тодішньої Бельгії [8, с. 100].

Крім того, польський текст обох підписаних документів у спірних випадках мав перевагу перед українським. Конвенції набули чинності з пункту про визнання Директорії Польщею. Однак, на ратифікацію сейму конвенції не представлялися, хоч відповідно до тимчасової (“Малої”) Конституції від 20 лютого 1919 р. міжнародні угоди держави мали бути ратифіковані сеймом [10, с. 99]. А оскільки таємна угода з УНР (від 22 квітня) не виносилася для ратифікації, то автоматично відпадала її конституційна дійсність. По суті, договір 21-24 квітня 1920 р., що отримав назву Варшавського, зобов'язував лише тодішній уряд і начальника Польської держави Ю. Пілсудського та Голову Директорії отамана С. Петлюру.

Ще один момент, який, на нашу думку, свідчить про те, що цей договір

^{*}конституанта – представницький орган, скликаний для ухвалення конституцій; назва вперше вживана і надана французьким Національним Зборам, які ухвалили Конституцію 1791р.

належить до найбільш спірних міжнародно-правових актів. Як вказано в пункті 4 Політичної Конвенції, обидві сторони взяли на себе зобов'язання не укладати договори з іншими країнами проти другої сторони. Але вже пункт 8, що проголошував договір таємним, заперечував вказане зобов'язання. Тобто таємність договору надавала сторонам можливість недотримання положень Конвенції.

Як ми гадаємо, вперше найбільш об'єктивну правову оцінку Варшавського договору дав сенатор С. Шелухін, який розшукав його текст в архіві лише в 1926 році. Він стверджував, зокрема, що «маємо не тільки моральні, а всі правні підстави відкинути цей договір, утворений без повноваження й проти інтересів українського народу, з усіма наслідками, які сталися й можуть статися, як неправний, юридичне порочний у своїй основі й походженні, а тому не дійсний для правового виконання, а для українського народу ні до чого його не зобов'язуючий» [10, с. 4].

Такої ж позиції дотримується й сучасний український дослідник М. Стахів, вказуючи, що з погляду конституційного права УНР цей договір був неважним без огляду на згоду Голови Директорії Симона Петлюри і Ради Народних Міністрів під проводом В. Прокоповича. Це твердження він аргументує тим, що свої повноваження управляти державою могла виводити Директорія і Рада народних Міністрів тільки з конституційних постанов Трудового Конгресу України у Києві від 28 січня 1919 р.

У пункті 3-тім конституційної постанови цього законодавчого органу надано тільки тимчасове право видавати закони з виразним застереженням, що вони мусять бути запропоновані до затвердження на наступній сесії Конгресу. Окремий пункт, крім того, регулює справу цілості і непорушності української національно-державної території. Він у рішучій формі відкидає всякі захвати української території чужими державами і серед них враховує також польський захват [8, с. 110].

Аналізуючи польсько-український військово-політичний діалог, львівський науковець проф. Литвин М.Р. визнає, що цей договір не був популярним ні серед українців, ні серед поляків. Він сприймався різними прошарками українського суспільства як велике нещастя. Як результат тривалого процесу становлення і розвитку міжнародних відносин УНР та Польщі, він лише зміцнив статус УНР як залежної від нової союзниці держави. Визнавши Варшавським договором незалежність УНР і отримавши за це значну територію України, Польща цим же нормативно-правовим актом підготувала ґрунт для Ризького миру, який цю незалежність заперечив. Приймавши як належне значну частину української території, Польща у своїй подальшій політиці не обтяжувалась зобов'язаннями стосовно УНР і перейшла поступово до порозуміння з Радянською Росією, істотно скорегувавши вирішення справи утвердження української державності [11, 90–94].

В багатьох інших дослідників (Д. Дорошенко, В. Кульчицький, В. Смолій, М. Чубатий, В. Шевчук і ін.) існує чимало сумнівів з приводу того, що Варшавський договір міг стати базою для створення стратегічного союзу між Україною і Польщею. Однак, попри всі застереження треба таки визнати, що Варшавський договір став важливою віхою в історії українсько-польських відносин. Обидві країни нарешті прийшли до усвідомлення необхідності партнерства задля забезпечення своєї незалежності. Цей договір, хоч і не до кінця реалізований, усе ж заклав ґрунт для подальшого співробітництва між екзильним урядом УНР і Річчю Посполитою, мета якого полягала у послабленні більшовицької експансії.

Однією із останніх резонансних справ Варшавського союзу 1920 р. стало підписання представниками УНР разом з уповноваженими урядів Польщі, Фінляндії, Естонії і Литви військової Конвенції (1 січня 1921 р.) [12, с. 137], яка ставила мету створення системи колективної безпеки на випадок загрози будь-якій із вищеназваних країн. Хоч участь УНР у цій конвенції була суто символічною, адже уряд її перебував в еміграції, проте сам факт засвідчив, наскільки далеко пішов процес взаєморозуміння й усвідомлення необхідності стратегічного партнерства між Україною та Польщею.

Подальший стан українсько-польських стосунків поступово втрачав двосторонній характер і після завершення польсько-радянської війни ці стосунки знаходилися у прямій залежності від волі Радянської Росії і ряду інших європейських держав.

Дослідження правового регулювання суспільних відносин між двома державами засвідчує, що українсько-польські стосунки налагоджувалися протягом багатьох століть і пройшли в своєму розвитку кілька етапів, спільними рисами яких є: безперервність взаємодії між двома сусідніми слов'янськими народами в усіх сферах життя; відносна взаємозалежність політичних, економічних та культурних інтересів; вплив усіх видів співпраці на формування державницької ідеології обох країн у плані подальшого розвитку взаємовідносин та удосконалення їх правової бази на сучасному цивілізованому рівні.

Генезис цих стосунків показує, що їхнє становлення відбувалося як складний і суперечливий процес, хоч в ньому домінували тенденції до порозуміння, взаємозближення.

Література:

1. Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 53–56.
2. Матвієнко С. Україна і Польща у 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Частина друга. Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 44–47.
3. Дерев'янка І. Українсько-польські відносини в 1919–1921 рр. // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Частина друга. Збірник наукових праць. – Київ, 2002. – С. 63–70.
4. Корбинська С. Б., Карпо В. Л. До передумови Ризького договору: боротьба УНР за міжнародно-правове визнання в умовах українсько-польського конфлікту // Питання історії України. – Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 182–190.
5. Соловійов О. Українська державність та міжнародна дипломатія у 1919 році // Історія України. – 2000. – № 17. – С. 26–29.
6. Киридон А., Троцький Р. Польсько-українські дипломатичні стосунки в 1918–1920 рр. як передумова Варшавської угоди // Україна і Польща - стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Частина друга. Збірник наукових праць. – Київ, 2002. – С. 48–51.
7. Kupiecki R., Szezepanik K. Polityka zagraniczna Polski 1918–1994.-W., 1995. – 208 s.
8. Стахів М. Україна проти більшовиків. – Тернопіль: “Тернопіль”, 1994. – Кн.3. – 244 с.

9. Stosunki Rzeczypospolitej polskiej z Państwem Radzieckim 1918–1943. Wybór dokumentów. -W., 1991. - 307s.
10. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С Петлюрою 21 квітня 1920 року. – Прага: Вид-во "Нова Україна", 1926. – 40 с.
11. Литвин М. Польсько-український військово-політичний діалог: від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод// Polska i Ukraina po II wojnie światowej... – S. 90–94.
12. Октисюк А. М. Ретроспективний погляд на спроби правового унормування українсько-польських відносин (державницький аспект)// Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – № 6. – 2002. – Луцьк, 2002. – С. 132–137.